

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v106.2025.26>*В. С. Шевченко*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Захист прав людини є актуальною темою сьогодення в умовах розвитку та становлення правової системи держав Європи. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) виступає головним інструментом у сфері захисту прав і свобод людини. Незважаючи на постійні дослідження діяльності ЄСПЛ, його роль в ефективності захисту прав людини та взаємодії з національними засобами захисту прав людини, а також проблеми реалізації рішень залишається однією з актуальних та дискусійних проблем сьогодення та потребують подальших досліджень. Необхідно з'ясувати як ЄСПЛ забезпечує необхідний рівень захисту для людини, в разі порушення її прав.

Метою статті є всебічне дослідження теоретичних та правових засад діяльності ЄСПЛ, як головного міжнародного інструменту захисту прав і свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теми, що стосується діяльності Європейського суду з прав людини, зокрема засад його діяльності, завжди є актуальною, потребує вивчення та реалізації досвіду ЄСПЛ, застосування в практиці національної судової системи. Дослідженням цього питання займалися багато науковців. Серед них можна виділити Бунчук О. Б. [4], Цувіна Т. А. [5], Петечел Н. М. [8], Шевчук С. В. [10] та багато інших.

Виклад основного матеріалу. Захист прав людини понад усе, як найвищої соціальної цінності, що передбачено Конституцією України (ст. 3) [1] завжди перебуває в центрі обговорень та досліджень.

Відповідно до Закону «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [2] визначено, що Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 46 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. (далі – Конвенція) щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції [3]. Конституцією гарантовано право громадян на захист своїх порушених прав після застосування всіх національних засобів шляхом звернення до міжнародних організацій, зокрема до ЄСПЛ.

Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights), ЄСПЛ (ECtHR) – судовий орган у системі контролю за виконанням Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. державами-членами, місцеперебування якого – м. Страсбург (Франція) [5, с. 292]. Відповідно до статей 33–34 Конвенції, до компетенції ЄСПЛ належить розгляд таких категорій справ, як міждержавні справи та індивідуальні спори [3].

В своїй праці О. Бунчук конкретизувала в чому полягає завдання ЄСПЛ, «в забезпеченні дотримання державами конвенційних прав та свобод. ЄСПЛ реалізує це

завдання на основі застосування Конвенції під час розгляду індивідуальних скарг та значно рідше скарг від уряду держави. Результати розгляду ЄСПЛ відображає у змісті рішення, яке ухвалює у конкретній справі. Отже, завданням ЄСПЛ в ході розгляду індивідуальних заяв є формулювання та обґрунтування об'єктивного висновку щодо відповідності конкретних положень національного права держави, яка допустила порушення прав та свобод людини конвенційним нормам та нормам, які містяться у Протоколах до неї» [4, с. 336]. Можна стверджувати, що основне і головне завдання ЄСПЛ є захист прав і свобод людини. Адже, ЄСПЛ розглядає скарги від людини, права якої були порушені та не захищені за допомогою механізмів національного законодавства, або скарги від держав на порушення статей Конвенції. Виконання рішення, ухвалені ЄСПЛ, контролює Комітет міністрів Ради Європи. Також, О. Бунчук визначила, що «завдяки виконанню рішень та застосуванню практики ЄСПЛ у національній правовій системі відбувається уніфікація розуміння та реалізації каталогу конвенційних прав та свобод. Цим створюються додаткові гарантії їх забезпечення на практиці. Для того, щоб вплив діяльності ЄСПЛ був максимально ефективним, необхідно чітко розуміти особливості його юрисдикції та завдань» [4, с. 334].

Беручи до уваги значущість міжнародного органу з захисту прав і свобод людини, а саме ЄСПЛ, потрібно звернути увагу на засади його діяльності (табл. 1). Зокрема, діяльність ЄСПЛ базується на Конвенції та Протоколах до неї.

Верховенство права (rule of law). Це головна засада на якій базується діяльність ЄСПЛ, де закон є найвищою юридичною силою. Т. Цувіна, аналізуючи в своїй праці принцип верховенства права в діяльності ЄСПЛ, визначила, що «законність

Таблиця 1

Засади діяльності ЄСПЛ

№	Засада	Значення
1	Верховенство права	Діяльність ЄСПЛ базується на Конвенції та міжнародному праві.
2	Справедливий судовий розгляд	Суд дотримується принципів змагальності, рівності сторін тощо.
3	Субсидіарність	Суд розглядає справу після вичерпання всіх національних засобів захисту.
4	Доступність для особи	Будь-яка фізична особа має право безпосередньо звертатися до Суду.
5	Незалежність та неупередженість	Судді діють незалежно від держав, що їх обрали, і приймають об'єктивні рішення.
6	Обов'язковість рішень	Держава зобов'язана виконати рішення Суду; їх виконання контролює Комітет Міністрів РЄ.
7	Гласність та відкритість	Розгляд справ публічний (за винятком виняткових випадків); рішення доступні громадськості.
8	Ефективність захисту прав	Суд прагне до реального відновлення прав і зобов'язує держави усувати системні проблеми.

є ключовим елементом, з яким пов'язується верховенство права у практиці ЄКПЛ» [6, с. 374]. Верховенство права являє собою своєрідну основу, де всі рівні перед законом, і діють відповідно до вимог закону. Це є основа становлення та розбудови правової демократичної держави.

Згідно з практикою ЄСПЛ, вимога законності має і формальні (процедурні), і матеріальні аспекти (вимоги до якості закону). Водночас потрібно зауважити, що лише додержання формальних аспектів законності ще не свідчить про додержання вимоги законності як складової верховенства права [7, с. 111].

Н. Петечел в своїй праці зробила висновок щодо визначення та розуміння верховенства права, а саме: «судова практика Європейського суду з прав людини є основою для розуміння сутності верховенства права як принципу. ЄСПЛ у своїх рішеннях визначає чіткі та конкретні шляхи забезпечення закріплення верховенства права у кожній державі за допомогою виділення окремих елементів принципу верховенства права. Таким чином, питання гарантування принципу верховенства права залежить від якості чинного законодавства у державі» [8, с. 334].

В справі “Brumărescu v. Romania” (заява № 28342/95, рішення від 28.10.1999) ЄСПЛ визначає наступне: «Право на справедливий розгляд в суді, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, має тлумачитися у світлі Преамбули до Конвенції, яка проголошує, між іншим, верховенство права як частину спільної спадщини Договірних Сторін. Одним з основних аспектів верховенства права є принцип правової певності, який вимагає, крім іншого, щоб у випадках, коли суди винесли остаточне рішення з якогось питання, їхнє рішення не підлягало сумніву» [9, с. 38]. Отже, верховенство права в діяльності ЄСПЛ є головною засадою, що визначена в Конвенції, яка в свою чергу, є інструментом дотримання і забезпечення справедливого і законного прийняття рішень.

“Fiat justitia et pereat mundus!” – латинський вислів, який має переклад: «Нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув світ»! Досить актуальний вислів, який характеризує засади справедливого судового розгляду та обов'язковість рішень. Засада справедливого судового розгляду закріплена статтею 6 Конвенції [3].

В справі “Golder v. The United Kingdom” (заява № 4451/70, рішення від 21.02.1975), ЄСПЛ зазначає: «було б немислимим, щоб стаття 6 пункт перший містила детальний опис наданих сторонам процесуальних гарантій у цивільних справах і не захищала би в першу чергу те, що дає можливість практично користуватися такими гарантіями – доступу до суду. Такі характеристики процесу, як справедливість, публічність, динамізм, позбавляються сенсу, якщо немає самого судового розгляду. Все вищенаведене свідчить про те, що право доступу до правосуддя є одним із невід'ємних складових права, гарантованого пунктом 1 статті 6 Конвенції» [9, с. 11].

В справі “Bellet v. France” (заява № 23805/94, рішення від 04.12.1995) зазначається: «стаття 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві» [9, с. 12].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що ЄСПЛ приймає рішення, реалізуючи засаду справедливого судового розгляду.

Ще однією важливою засадою є субсидіарність, яка в свою чергу, є гарантією для особи, чії права були порушені та не відновлені за допомогою національного законодавства.

С. Шевчук в своїй праці влучно визначив зміст субсидіарності, а саме: «його зміст полягає не тільки у тому, що ЄСПЛ не оцінює правильність застосування норм внутрішнього права держав-учасниць при вирішенні конкретної справи і не виконує функції «найвищої або четвертої інстанції» щодо національних судових систем, а також й у тому, особливо у сучасних умовах значного перевантаження ЄСПЛ індивідуальними заявами, що завдання захисту та гарантії конвенційних прав і свобод, у першу чергу, виконують держави, а не ЄСПЛ. Він втручається лише у виключних випадках, коли держави «недопрацьовують» на національному рівні й не припиняють порушення цих прав та свобод, які, як правило, носять системний характер» [10, с. 87].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши сутність засад діяльності ЄСПЛ можна дійти висновку про важливість та необхідність застосування практики ЄСПЛ в національній судовій системі. Зокрема, необхідно звернути увагу на шляхи реалізації та дотримання засади верховенства права в судочинстві держави. Адже, верховенство права є запорукою успішної правової держави. Необхідно в подальшому приділяти увагу для вивчення шляхів застосування практики ЄСПЛ в діяльності судової системи держави. Досвід реалізації засад діяльності ЄСПЛ неодмінно впливатиме та удосконалюватиме діяльність національної судової системи, що в свою чергу, забезпечуватиме захист прав і свобод людини, закріплених Конституцією України.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text>
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Бунчук О. Б. Теоретичні та правові засади юрисдикції Європейського суду з прав людини. *Наукові перспективи*. 2022. № 5 (23). С. 332–346.
5. Міжнародні суди. Європейський суд з прав людини. *Право України*. 2011. № 7. С. 292. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravoukr_2011_7 (дата звернення: 22.05.2025).
6. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 373–379. (дата звернення: 22.05.2025).
7. Особливості застосування рішень Європейського суду з прав людини при розгляді цивільних справ: навч. посібник / У. Б. Андрусів, О. Б. Верба-Сидор, Ю. В. Верхола та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 404 с.
8. Петечел Н. М. Реалізація принципу верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2024. Випуск 86. Ч. 5. С. 331–335.
9. Огляд практики застосування суддями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду рішень Європейського суду з прав людини при прийнятті постанов за 2018 рік. С. 56 (дата звернення: 22.05.2025).
10. Шевчук С. В. Принцип субсидіарності у діяльності Європейського суду з прав людини та необхідність узгодження судової практики. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і засто-*

сування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 82–89. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d11f72eb-bfae-4213-8c59-a5d0aa6b2813/content>. (дата звернення: 22.05.2025).

Анотація

Шевченко В. С. Теоретико-правові засади діяльності Європейського суду з прав людини. – Стаття.

Стаття присвячується дослідженню теоретико-правових засад діяльності Європейського суду з прав людини, як головного засобу захисту прав і свобод людини в системі правозахисних інструментів. Адже, захист прав і свобод людини є актуальною темою сьогодення, що потребує постійного вивчення та вдосконалення механізмів їх захисту. Актуальність цієї теми полягає в застосуванні механізмів міжнародних засобів захисту для відновлення та забезпечення порушених прав і свобод людини. В умовах сьогодення виникає досить багато прогалин в діяльності судової системи та її незалежності, що дає свій відбиток на захисті прав і свобод людини. Застосування практики ЄСПЛ відіграє головну роль у формуванні прецедентного права, що застосовується в національній судовій системі.

В статті визначені, систематизовані та проаналізовані основні засади діяльності ЄСПЛ, зокрема справедливий судовий розгляд, обов'язковість рішень, доступність для особи та інші. Саме засади функціонування є гарантом функціонування ЄСПЛ.

Основна увага зосереджена на визначенні верховенства права, як головної засади, на якій будується діяльність ЄСПЛ. Саме верховенство права виступає своєрідним орієнтиром в функціонуванні ЄСПЛ.

Розглянуто засаду субсидіарності, яка є свого роду, надією для людини, чиї права були порушені, та після застосування національних засобів захисту, її права не були відновлені. Також, увага приділена процедурі ефективності виконання рішень ЄСПЛ, як кінцевого етапу відновлення порушених прав.

Досить значним недоліком є недостатня обізнаність громадян для застосування всіх правових засобів захисту своїх прав, зокрема і міжнародних засобів. Це, в свою чергу, впливає на реалізацію засади «доступність для особи», яка передбачає безпосереднє звернення особи до ЄСПЛ.

В статті зроблено висновок щодо необхідності вдосконалення системи національного законодавства щодо захисту прав і свобод людини, зокрема застосування практики ЄСПЛ в діяльності судових органів влади. ЄСПЛ залишається ключовим гарантом захисту прав людини. Його діяльність базується на міцних правових і філософських засадах, які постійно розвиваються відповідно до змін у суспільстві. Таким чином, показником правової держави є те, як держава піклується та захищає права і свободи людини, як найвищої соціальної цінності.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, верховенство права, захист прав і свобод людини, засади діяльності.

Summary

Shevchenko V. S. Theoretical and legal principles of the European Court of Human Rights. – Article.

The article is devoted to the study of the theoretical and legal foundations of the European Court of Human Rights as the main means of protecting human rights and freedoms in the system of human rights instruments. After all, the protection of human rights and freedoms is a topical issue of our time, which requires constant study and improvement of the mechanisms for their protection. The relevance of this topic lies in the application of international remedies to restore and ensure violated human rights and freedoms. Today, there are many gaps in the judicial system and its independence, which affects the protection of human rights and freedoms. The application of the ECHR case law plays a key role in shaping the case law applied in the national judicial system.

The article identifies, systematizes and analyses the basic principles of the ECHR, including fair trial, binding nature of judgments, accessibility to an individual, and others. It is the principles of functioning that guarantee the functioning of the ECHR.

The focus is on defining the rule of law as the main principle on which the ECHR's activities are based. It is the rule of law that acts as a kind of guideline in the functioning of the ECHR.

The author analyses the principle of subsidiarity, which is a kind of hope for a person whose rights have been violated and whose rights have not been restored after applying national remedies. Also, attention is paid to the procedure of effective enforcement of ECHR judgments as the final stage of restoration of violated rights.

A rather significant drawback is the lack of awareness of citizens to use all legal means to protect their rights, including international means. This, in turn, affects the implementation of the principle of “accessibility to a person”, which provides for direct application to the ECHR.

The article concludes that there is a need to improve the system of national legislation on the protection of human rights and freedoms, in particular, the application of the ECHR case law in the activities of the judiciary. The ECHR remains a key guarantor of human rights protection. Its activities are based on solid legal and philosophical foundations that are constantly evolving in line with changes in society. Thus, an indicator of the rule of law is how the state cares for and protects human rights and freedoms as the highest social value.

Key words: European Court of Human Rights, rule of law, protection of human rights and freedoms, principles of activity.